

19. Yüzyıl Hindistanı'nda Selefi Düşüncenin İktidar Tecrübesi: Şiddîk Hâsan Hân Özelinde Bir Tahlil

HALİL OCAK

Ürdün Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ürdün
The University of Jordan Faculty of Sharia, Jordan
halilocak@windowslive.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8067-6016>

Öz

19. yüzyıl Hint alt kıtasının önemli siyaset adamı ve düşünürlerinden biri olan Şiddîk Hâsan Hân (1832-1890), yaşadığı dönemde İslam dünyasının içinde bulunduğu siyasi ve düşünsel kriz karşısında çeşitli çözüm teklifleri sunmuş şahsiyetlerden biridir. Bu minvalde o, bir çıkış yolu olarak gördüğü "öze dönüş" çü söylemin Hindistan coğrafyasında taşıyıcılığını üstlenmiş ve uyguladığı politikalarla bu düşüncenin kurumsallaşması için yoğun çaba harcamıştır. Bu çalışmada onun ortaya koyduğu çözüm yönteminin pratikteki karşılığı analiz edilmiş ve ayrıca mezhebî kimliğinin siyaset yapma biçimine ve siyasal biyografisine etkisi incelenmiştir. Bu çalışmada Şiddîk Hâsan Hân'ın mezhebî kimliğiyle siyaset yapma biçimi arasında bazı çelişkiler tespit edilmiştir. Onun aktif siyaset içerisinde birtakım pragmatik tercihlerde bulunduğu ve zaman zaman mezhebî kimliğinden birtakım ödünler verdiği görülmüştür. Bununla birlikte onun kendini lokal bir gündemle sınırlanmadığı ve İslam toplumlarının geneline yayılmış olan buhran ve sıkıntıları bir bütün olarak görmeye çalıştığı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda onun belli bir yöntemde birleşme teklifini duyurmak amacıyla çeşitli İslam beldelerinde çalışmalar yürüttüğü görülmüştür. Ayrıca onun, bir çözüm modeli olarak gördüğü "öze dönüş" projesini, somut bir görünüme kavuşturmak için yönetimi altındaki Bopal'i bir prototip olarak tasarlamaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Selefilik, İmamet, Hilafet, Şiddîk Hâsan Hân, Bopal, Hindistan.

The Experience of Power of the Salafi Thought in 19th Century India: An Analysis Specific to Şiddîk Hâsan Khân

Abstract

Şiddîk Hâsan Khân, one of the important politicians and thinkers of the 19th-century Indian sub-continent, is one of the personalities who offered various solutions to the political and intellectual crisis in the Islamic world during his lifetime. In this respect, he assumed the carrier of the "return to essence" discourse, which he saw as a way out, in the geography of India, and made great efforts to institutionalize this thought with the policies he implemented. In this study, the practical equivalent of his solution method has been analyzed, and also the effect of his sectarian identity on his way of doing politics and

his political biography has been examined. In this study, some contradictions have been identified between Şiddîq Ḥasan Khān's sectarian identity and his way of doing politics. It has been observed that he made some pragmatic choices in active politics and made some concessions from his sectarian identity from time to time. However, it was observed that he did not limit himself to a local agenda and tried seeing the depression and troubles that spread throughout Islamic societies as a whole. In this context, he carried out efforts in various Islamic regions to announce the unification proposal in a certain way. It has also been determined that he tried to design the Bhopal under his management as a prototype to give a concrete appearance to his "return to the essence" project, which he saw as a solution model.

Keywords: Politics, Salafism, Imamate, Khalifate, Siddiq Ḥasan Khan, Bhopal, India.

Giriş

Selefilik, katı gelenekçilikle geleneği inkar arasında tonları birbirinden farklı çok sayıda şahsiyetin kendisini tanımladığı veya kimi çevrelerce tanımlandığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu şahsiyetlerin tarihsel süreçte geliştirdikleri yöntem ve kavram çeşitliliği sebebiyle üzerinde uzlaşa sağlanmış, sınırları belirli bir Selefilik tanımının yapılmasında güçlük söz konusudur. Bu bağlamda Selefilik tipolojisi ekseninde konsensüs sağlanmış bazı teorik ön kabullerin pratikteki örneklerle olan uyumsuzluğu sebebiyle son zamanlarda farklı alt kategorizasyonlar¹ türetilerek bu güçlük giderilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlarla birlikte Selefilik, en genel anlamda Kur'an, Sünnet ve Selefin

¹ Örneğin Ferhat Koca, çalışmasında Selefilik'in metodolojik bir olgu, sistematik bir nazariye, dini ve siyasi bir akım ve radikal bir yapı olmak üzere dört evrelî bir süreçte ele alınmasını önermiştir. O, çalışmasında bu evreleri doğrusal bir süreç içerisinde art arda gelişen aşamalar olarak ele almıştır. Ancak özellikle Selefilik gibi dinamik ve çok yönlü yapılar ele alınırken bu tür kronolojik yaklaşımlar üzerinden üretilen yorumlar, genellikle kapsayıcılık, çeşitlilik ve aynı anda gerçekleşme gibi hususları açıklamak noktasında yetersiz kalmaktadır. Sosyal yapıların takibinde doğrusal bir istikamet belirlemenin taşıdığı bu zaafılar, bu yapıları iç içe geçmiş diagonal süreçler içerisinde ele almanın önemini göstermektedir. Çalışma için bkz. Ferhat Koca, "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği," 15-24. Bunun yanında Selefilik üzerine yapılan çalışmalarda Selefilik'in ağırlıklı olarak Suudi Arabistan tecrübesi merkeze alınarak işlendiği görülmektedir. Modern dönemde Suudi Arabistan'ın Selefilik olgusu üzerinde güçlü bir çekim gücü oluşturmuş olması ve bu akımın yayılmasında katalizör işlevi görmesi kuşkusuz merkeze oturmasını sağlamıştır. Ancak 19. yüzyıl özelinde Selefilik serüveni takip edildiğinde Suud etkisinin uzağında birbirlerinden farklı temayül ve önceliklere sahip çok sayıda kişi ve kurumla karşılaşmaktadır. Bu nedenle mezkur yaklaşım biçiminin, Selefilik'in aynı zaman diliminde farklı mekanlarda kazandığı çeşitli nitelikleri görmeyi kısmen zorlaştırdığı yorumunda bulunabiliriz. Bu minvalde Quintan Wiktorowicz gibi kimi araştırmacıların Selefilik üzerine yaptıkları ilmi (arınmacı, davetçi), siyasi ve cihadi şeklindeki üçlü tasnifler de her ne kadar 20. ve 21. yüzyılda yaşanan gelişmeleri takip etmeyi kolaylaştırırsa da 19. yüzyılı ele alırken işlevsiz kalmaktadır. Çalışma için bkz. Quintan Wiktorowicz, "Anatomy of the Salafi Movement," 217-228.

görüşlerini referans alarak “gerçek İslam”a dönüşü² hedef edinen, bidat ve hurafelerle mücadeleyi dinin korunması adına öncelikli bir görev addeden kimselerin oluşturduğu bir akım olarak tanımlanabilir.³ Konumuzla uyumu açısından Selefilik akımının yöneldiği “gerçek İslam” hedefi ve mücadele araçları incelendiğinde ise; inhisarcı bir tutum, “öteki”nin dışlanması, dinin ana metinlerine literal ve indirgemeci bir yaklaşım gibi kriz teolojisi özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir.⁴ Bu akım, tarihsel süreçte İbn Teymiyye (ö.622/1225) ve öğrencileri tarafından belli bir çerçeveye oturtulmuş ve sonraki dönemlerde fikri canlılığı zayıflamakla birlikte lokal düzeyde takip edilmeye devam etmiştir. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren, İslam coğrafyasının birçok noktasında alınan askeri, siyasi yenilgiler ve yaşanan toplumsal yozlaşma sonucu bu akım, birtakım Müslüman düşünürler tarafından çeşitli tonlarda ve birtakım değişiklikler eşliğinde tekrar gündeme getirilerek bir çözüm modeli olarak sunulmuştur.⁵

19. yüzyıl Hint alt kıtasında bu “öze dönüş”çü söylemin taşıyıcılığını üstlenen önemli düşünürlerden biri Şiddîk Ḥasan Ḥân’dır. Eserlerinde serdettiği fikirler, referansları ve yaşam serüveni incelendiğinde onun, Selefilik akımının birçok özelliğini yansıttığı görülür. Ayrıca onun, hayatı boyunca bu yönelimini açıktan sürdürdüğü ve bu akımın samimi bir takipçisi olduğu eserlerindeki ifadelerinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Özellikle bulunduğu bölgede elde ettiği üst düzey bürokratik görevlerin sağladığı imkanlar vasıtasıyla bu akımın bölgeye yerleşmesinde onun önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Yaşam serüveninin önemli bir kesitini siyasetin aktif bir katılımcısı olarak geçiren Şiddîk Ḥasan Ḥân, bu yönüyle eserlerinde serdettiği dinî fikirlerin bir kısmını uygulama imkanı bulmuştur. Yoğun bir siyasal yaşama ve ajandaya sahip olmakla birlikte o, ilmi çalışmalardan taviz vermemiş ve çok sayıda eser kaleme almıştır. Bu çalışma boyunca onun bazı siyasi fikirlerini ve siyaset yapma biçimini kapsamlı bir şekilde ortaya çıkarmak için çeşitli türlerde kaleme aldığı çok sayıda eserine müracaat edilmiştir.

² Burada “öze dönüş” ile ıslahat yapmak gayesiyle temel kaynakları kullanan yaklaşımlar kastedilmeyip Kur’an, Sünnet ve Selefın anlayış ve pratiklerini esas alan Ehl-i Ḥadîs çizgisine işaret edilmiştir.

³ Beşir M. Nafi, “Selefliğin Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünümleri,” 31.

⁴ Mehmet Evkuran, “Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Selefilik,” 85-86.

⁵ Bu noktada, Irak’ta Âlusiler, Yemen’de eş-Şevkânî, Arap yarımadasında Muḥammed b. ‘Abdulvehhâb, Mısır’da Reşîd Rıdâ ve Bilâdu’ş-Şâm’da Cemâluddîn el-Kâsımî ve Tâhir el-Cezâirî ve bazı açılardan Hint Alt kıtasında Şah Veliyyullah ed-Dihlevî akla gelen ilk isimlerdir. Geniş bilgi için bkz. S. Nomanul Haq, *Ibn Taymiyya and His Times*, 15-19.

Şiddîk Hasan Hân üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde araştırmacıların ağırlıklı olarak onun tefsir ve hadis gibi alanlarda telif ettiği eserlerine odaklandığı görülmektedir. Bu bağlamda onun din adamı kimliğinin merkeze alındığı ve devlet adamı kimliği ve mezhebî yöneliminin ise yeterli düzeyde çalışılmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma bir devlet adamı olarak Şiddîk Hasan Hân'ın mezhebî kimliğinin siyaset düşüncesine ve siyaset yapma biçimine etkisini ortaya koymayı ve bu bağlamda zikredilen akademik boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Şiddîk Hasan Hân'ın Entelektüel Kimliği ve Siyasal Biyografisi Üzerine Bir Değerlendirme

Hindistan'ın Utâr Prādîş eyaletine bağlı Bās Berīlî şehrinde 1832 yılında dünyaya gelen Şiddîk Hasan Hân, küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlamıştır. Bu minvalde o, Ferruhābād, Delhi ve Kanpūr gibi şehirlere giderek orada akli ve nakli ilimler tahsil etmiştir.⁶ Çeşitli kurum ve hocalardan aldığı icazetlerle ilmîni belli bir seviyeye getiren Şiddîk Hasan Hân, ardından iş bulmak ve ilmi faaliyetlerini devam ettirmek amacıyla 1854 yılında Bopal Emirliği'ne⁷ gitmiştir.⁸ Talihinin değişeceği bu ülkede o, ilmi ve dini faaliyetlerini sürdürmenin yanı sıra çeşitli kademelerde memurluk ve üst düzey yöneticilik de yapmış ve 1890 yılındaki vefatına kadar Bopal'de yaşamıştır.⁹

Bu kısa biyografik girizgahın ardından Şiddîk Hasan Hân'ın entelektüel kimliğinin oluşumunda rol oynamış kişi ve düşünce ekolleri üzerine odaklanabiliriz. Şiddîk Hasan Hân her ne kadar çok sayıda hocadan ilim tahsil etmiş olsa da bazı isim ve ekoller onun düşünce dünyasını derinden etkilemiştir. Bu bağlamda onun hayatı ve eserleri bir bütün olarak incelendiğinde fikirleri üzerinde en güçlü tesiri Ehl-i Hādîş ekolünün yaptığı görülür. Özellikle Bopal'e geldiğinde Bopal müftüsü Şeyh Zeynel'ābidîn b. Muhsin el-Yemenî ve Şeyh Huseyn b. Muhsin es-Sebî'î el-Yemenî gibi alimlerden Ehl-i Hādîş ekolünün meşhur metinlerini okuyarak aldığı

⁶ Şiddîk Hasan Hân, *el-Ḥiṭṭa fî Zikri's-Şihāhi's-Sitte*, 472-473; Şiddîk Hasan Hân, *et-Tācu'l-Mukellel min Cevāhiri Maāşiri't-Tirāzi'l-Āhar ve'l-Evvel*, 535-536; 'Abdulḥay b. Faḥruddîn el-Ḥasenî, *el-İ'lām bi men fî Tāriḫi'l-Hind mine'l-A'lām*, 1247; Zekî Muḥammed Mucāhid, *el-A'lāmu's-Şarḫiyye*, 385.

⁷ Günümüzde Hindistan'ın şehirlerinden biri olan Bopal, ülkenin orta kısmında yer alır. 18. yüzyılda Babürlü Devleti'nden ayrılarak kurulan Bopal Devleti, 1952 yılında Hindistan Birliği'ne katılana kadar bölgenin önde gelen İslami emirliklerinden biriydi. Geniş bilgi için bkz. 'Abdulḥay b. Faḥruddîn el-Ḥasenî, *el-Hind fî'l-Ahdi'l-İslāmi*, 258; Enver Konukçu, "Bopal," *DİA*, 6:283.

⁸ Şiddîk Hasan Hân, *et-Tācu'l-Mukellel*, 536; Şiddîk Hasan Hân, *el-Ḥiṭṭa*, 474-475; Şiddîk Hasan Hân, *Ḥusnu'l-Usve bi mā Şebete min Allah ve Rasūlihi fî'n-Nisve*, 10.

⁹ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulām*, 271-274; el-Ḥasenî, *el-İ'lām*, 1248; Şiddîk Hasan Hân, *et-Tācu'l-Mukellel*, 536; Şiddîk Hasan Hân, *el-Ḥiṭṭa*, 475-476; Azmi Özcan, "Şâh Cihân Begüm," *DİA*, 38:252-253.

icazetlerin, onun fikirlerinin şekillenmesinde önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, Bopal'de karşılaştığı bu metottan etkilendiğini ve öğrenim hayatı esnasında satın alıp yanında bulundurduğu akla dayanan *usûl* ve *furû'* eserlerini evinden çıkardığını ve bu eserlerin yerine kütüphanesini sadece Kur'an ve Sünneti esas alan eserlerle doldurduğunu ifade eder.¹⁰ Onun bu sözlerinden kesin bir yönelim içinde olduğu ve daha önce ilgilendiği *re'y* metoduyla hazırlanmış kitapların, artık yanında bulunmasına dahi tahammülünün olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bu süreçte hac maksadıyla gittiği Hicaz ve Yemen'de Muhammed b. 'Ali eş-Şevkânî'nin (ö.1834) ilmi mirası ve 'Abdulhak b. Fađlullah el-Hindî ve Hüseyn es-Sebî'î gibi eş-Şevkânî'nin talebeleriyle doğrudan mülaki olmasının onu derinden etkilediği görülmektedir.¹¹ Bu doğrultuda o, Yemen'deki bir yıllık ikameti esnasında eş-Şevkânî'nin talebelerinden ders okumuş ve çeşitli icazetler almıştır. Hatta eserlerinde kendisini eş-Şevkânî'ye doğrudan nispet edecek kadar bir aidiyet hissettiği görülmüştür.¹² Ayrıca bu tespiti¹³ destekler mahiyette o, eş-Şevkânî'nin eserlerinin¹⁴ yayımlanması ve dağıtılması noktasında özel bir gayret sarf etmiştir.¹⁵

Şiddik Hasan Hân'ın farklı dillerde telif ettiği çok sayıda eser, onun entelektüel birikimindeki çeşitliliği ve bakış açısını ortaya koymada önemli bir imkan sağlamaktadır. O, temel İslam bilimlerinin hemen hemen her alanında eser telif etmenin yanı sıra dil, edebiyat ve tarih gibi alanlarda da eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin muhtevası tetkik edildiğinde ise onun etkisi altında kaldığı Ehl-i Hadîs ekolünün¹⁶ izleri yoğun biçimde görülür. Bu

¹⁰ Şiddik Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 539; Şiddik Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebil fi Zemmi'l-Kelâm ve't-Te'vil*, 12-13.

¹¹ Şiddik Hasan Hân, *el-Hittâ*, 476-478; 'Ali b. Aĥmed el-Aĥmed, "Da'vetu's-Şeyĥ Şiddik Hasan Hân ve İhtisâbuhü," (Yüksek Lisans Tezi), 308-312; el-Ĥasenî, *el-İ'lâm*, 1247; Mucâhid, *el-'A'lâmu's-Şarĥiyye*, 385; Aĥtar Cemâl Muĥammed Luĥmân, "es-Seyyid Şiddik Hasan Hân el-Ĥannüci ve Ârâuhu'l-İtikâdiyye ve Mevĥifuhu min 'Aĥideti's-Selef," (Doktora Tezi), 1:29; Claudia Preckel, "Wahhabi or National Hero? Siddiq Hasan Khan," 31; Seema Alavi, "Siddiq Hasan Khan (1832-90) and the Creation of a Muslim Cosmopolitanism in the 19th Century," 5.

¹² Meşhur Menâr tefsiri sahibi Reşid Rıdâ da onu eş-Şevkânî'nin talebelerinden sayar. Bkz. Muĥammed Reşid Rıdâ, *Tefsiru'l-Ĥur'âni'l-'Azîm*, 148; Ĥayruddîn Nu'mân b. Maĥmûd el-Âlûsi, *Cilâu'l-'Ayneyn fi Muĥâkemeti'l-Aĥmedeyn*, 30; Şiddik Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulûm*, 3:169.

¹³ Benzer bir tespiti Fađlurrahmân da yaparak Şiddik Hasan Hân'ın Şevkânî ve İbn Teymiyye'den etkilendiğini ve Hint alt kıtasında Ehl-i Hadis'in öncülerinden biri olduğunu ifade eder. Fađlurrahman, *İslam*, 285.

¹⁴ Şiddik Hasan Hân özellikle *taĥlîd* ve mezhep konusundaki eleştirilerinde eş-Şevkânî'den yoğun biçimde etkilenmiştir. Ayrıca o, eş-Şevkânî'nin *Neylu'l-Evtâr* ve *İrşâdu'l-Fuĥûl* gibi birçok eserini şerh ve ihtisarlar yaparak bastırmıştır.

¹⁵ Luĥmân, "es-Seyyid Şiddik," 39; el-Ĥasenî, *el-İ'lâm*, 1248.

¹⁶ Ehl-i Hadis'in, Selefi akımın tarihsel ve teolojik arka planı olma özelliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Güncel Dini-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*, 349-350.

doğrultuda kelami konuları ele aldığı eserler incelendiğinde onun *haberî sıfatlar* gibi ihtilafli konularda *te'vîl*, *ta'tîl* veya *teşbihe* başvurmaksızın sıfatın keyfiyetini açıklamadan zahiri anlamına yakın kabul eden *Selef* akidesinin doğru olduğunu savunduğu görülür.¹⁷ Bunun yanında o, kelam metodunu çeşitli açılardan eleştirdiği *Kaşdu's-Sebîl fî Zemmi'l-Kelâm ve't-Te'vîl* (Kelam ve Te'vîl'i Eleştirmede Doğru Yöntem) başlıklı bir eser de telif etmiş ve kelam metoduyla hakikate ulaşamayacağını iddia etmiştir. Hatta o, kelam metodunun kişiyi *ilhâda*, şüpheye ve ibadetlerde gevşekliğe sürükleyebileceğine dikkat çekmiş ve birçok mütekellimin bir zaman sonra bu metodu nedamet getirerek terk ettiğini vurgulamıştır.¹⁸ Ona göre *usûlu'd-dîn* konularında görüşleri muteber ve takip etmeye değer olan kişiler İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) ve eş-Şevkânî gibi Selefin metodunu benimsemiş alimlerdir.¹⁹ Kendisi de eserlerinde; *tevhiid*, *şirk* ve *Halku'l-Kur'an* gibi birçok itikadi konuyu bu alimlerin görüşleri üzerine bina etmiştir.²⁰ Buna ilave olarak o, telif ettiği eserlerini ise Selef kitaplarını daha anlaşılır kılmak amacıyla kaleme aldığını dile getirir.²¹ Onun sitayişle bahsettiği ve eserlerinden uzun nakiller yaptığı bu isimler²² aynı zamanda onun mezhebî perspektifine dair belli bir fikir vermektedir. Her ne kadar bazı kaynaklar²³ onun Eş'arî olduğunu iddia etse de yukarıda serdedilen bilgilere ilaveten eserleri bir bütün olarak ele alındığında onun Selef akidesini benimsediği görülecektir. Tüm bunların yanında o, oğlu için yazdığı *Katfu's-Semer fî Beyâni 'Aķîdeti Ehli'l-Eşer (Ehl-i-Eşer'in İnanç Esaslarını Açıklamada Hakikati Yakalama)* isimli eserinde itikadi konularda Selef alimlerinin doğru olduğunu sık sık dile getirmiştir.²⁴

Şiddik Hasan Hân'ın fihki perspektifi ise hadis ve sünnet ekseninde temerküz eder. Bu bağlamda o, fihki mezhepleri sünnete bağlılıkları

¹⁷ Şiddik Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Kur'an*, 1:423, 2:179, 5:286, 9:330-336; Şiddik Hasan Hân, *el-İntikâdu'r-Râcih fî Şerhi'l-İ'tikâdi's-Şaħiħ*, 47-50; Şiddik Hasan Hân, *Katfu's-Semer fî Beyâni 'Aķîdeti Ehli'l-Eşer*, 31.

¹⁸ Şiddik Hasan Hân, *ed-Delîlu't-Tâlib 'alâ Ercahi'l-Me'tâlib*, 13-21; Şiddik Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, 1:136, 9:333-334; Şiddik Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebîl*, 45-54.

¹⁹ Şiddik Hasan Hân, *'Avnu'l-Bârî li Halli Edilleti'l-Buħârî*, 5:725-726; Şiddik Hasan Hân, *Ebcedu'l-ULûm*, 2:405-406; Maħmûd Aħmed, "Efforts of Nawab Siddiq Hasan Khan in Dissimnation of Ibn Taymiyyah's Ideology," 35.

²⁰ Örnek olarak Şiddik Hasan Hân'ın *ed-Delîlu't-Tâlib* isimli eserinin *şirk* bölümü adeta İbn Kayyim'ın *el-Cevâbu'l-Kâfi* eserinin geniş özeti mesabesinde. Ayrıca *Fethu'l-Beyân*'ın kaynakları hususunda detaylı bilgi için bkz. Sabğatullah Tayfur, "Siddik Hasan Han ve Tefsiri Fethu'l-Beyan," (Doktora Tezi), 84-87; Şiddik Hasan Hân, *Katfu's-Semer*, 31, 69-82; Şiddik Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, 4:374-375.

²¹ Şiddik Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 539.

²² Şiddik Hasan Hân, *Ebcedu'l-ULûm*, 3:129-145, 3:201; el-Ĥasenî, *el-İ'lâm*, 1248.

²³ Şiddik Hasan Hân, *Katfu's-Semer*, 11.

²⁴ Şiddik Hasan Hân, *Katfu's-Semer*, 48-49.

oranında muteber sayar ve Hanefi mezhebini *re'ye* önem vermesi ve hadisleri gereği kadar dikkate almaması nedeniyle eleştirir. Hatta o, Hanefi mezhebini Hindistan'da hadis ilminin akim kalmasının nedenlerinden biri olarak görür.²⁵ Tüm bunların yanında o, bir bütün olarak bir mezhebi tercih etmenin herhangi bir dinî dayanağının olmadığını ve itikadi veya fıkhi bir mezhebi taklit etmenin dinde tefrika ve ihtilafa neden olduğunu ileri sürer. Ona göre İslam'ın ilk dönemlerinde *taḳlīde* ihtiyaç duyulmasının ana sebebi, hadislerin *tedvīn* sürecinin tamamlanmamış olmasıdır. *Tedvīn* sürecinin tamamlanmasıyla bu ihtiyacın ortadan kalktığına işaret eder.²⁶ Bu bağlamda o, fıkhi konularda *taḳlīdi* kesinlikle caiz görmeyip *taḳlīdi* savunmanın Hz. Peygamber'in (sav) son peygamber olduğunu inkar etmekle eşdeğer bir sapkınlık olduğunu iddia eder. Çünkü ona göre bu durum, dinde farklı kişilerin peygamberlik konumuna yerleştirilmesi anlamına gelmektedir.²⁷ Ayrıca o, asıl amacı *şer'ī* kaynaklardan hüküm çıkarma metodu ortaya koyma olan fıkıh usulünün ise bu amacının aksine *taḳlīdi* özendirdiğini, *ictihād* melekelerini körelttiğini ve *re'yi* öne çıkardığını iddia eder.²⁸ Kurtuluş reçetesi olarak ise insanların Kur'an ve hadis metinlerini mutlak otorite olarak kabul etmesini, *taḳlīd* yerine *ictihād* melekelerini geliştirmelerini ve *re'ye* bağlı *ictihād*ın tamamen terk edilmesini önerir.²⁹ Onun *ictihād* yapmaya yetkin olmayan insanlara önerdiği yöntem ise *ittiba'*dır. Ona göre *ittiba'*yı *taḳlīd*den ayıran belirgin özellik delil ile konuşan alime delil ile tabi olmaktır.³⁰ Bu noktada o *ittiba'*yı caiz görürken *taḳlīdi* ise caiz görmeyerek reddeder.³¹

Şiddik Ḥasan Ḥān mezkur görüşleri ve ilmi metodu sebebiyle kimi alimlerin³² tenkidine maruz kalmıştır. Bu münekkitlelerden biri olan

²⁵ Şiddik Ḥasan Ḥān, *el-Ḥittā*, 255-256; Şiddik Ḥasan Ḥān, *Ebcedu'l-'Ulūm*, 3:122-124.

²⁶ Şiddik Ḥasan Ḥān, *Ebcedu'l-'Ulūm*, 2:403; Şiddik Ḥasan Ḥān, *Fethu'l-Beyān*, 9:247-251.

²⁷ Şiddik Ḥasan Ḥān, *Fethu'l-Beyān*, 12:295, 12:339-340, 3:269; Şiddik Ḥasan Ḥān, *et-Tācu'l-Mukellel*, 541-544; Şiddik Ḥasan Ḥān, *ed-Dīnu'l-Ḥālīs*, 1:190-191.

²⁸ Şiddik Ḥasan Ḥān, *Ebcedu'l-'Ulūm*, 2:70-78.

²⁹ Şiddik Ḥasan Ḥān, *ed-Dellū'ü-Ṭālib*, 185-206; Şiddik Ḥasan Ḥān, *Fethu'l-Beyān*, 4:327-328.

³⁰ Şiddik Ḥasan Ḥān, *Fethu'l-Beyān*, 10:293; Sabğatullah Tayfur, "Şiddik Ḥasan Han'ın Taklide Karşı Duruşunun Kur'an'ı Argümanları," 100; Şiddik Ḥasan Ḥān, *ed-Dīnu'l-Ḥālīs*, 1:147.

³¹ Şiddik Ḥasan Ḥān, *Fethu'l-Beyān*, 12:339-340.

³² Bu alimlerden bazıları Aḥmed Riḍā el-Becnūrī, 'Abdurraşid en-Nu'mānī, Louis Cheikho (ö. 1927) ve Cornelius Van Dyck (ö. 1985)'tür. Özellikle oryantalistler Şiddik Ḥasan Ḥān'ın yaşam serüvenini incelemeleri sonrası onun tek başına bu kadar eseri telif etmesinin mümkün olmadığı kanaatine ulaşmışlardır. Onlar, Şiddik Ḥasan Ḥān'ın kimi zaman nadir eserleri kendi ismiyle yeniden bastırıldığını, kimi zaman da talebelerine kendi adına eserler yazdırıldığını iddia etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Cornelius Van Dyck, *İktifāu'l-Kānūnī bi mā Huve Matbu'*, 497; Louis Cheikho, *Tārīḫu'l-Ādābī'l-'Arabiyye*, 235. Müsteşriklerin iddialarını abartılı bulmakla birlikte çalışmamız esnasında Şiddik Ḥasan Ḥān'ın *Fethu'l-Beyān*, *ed-Dīnu'l-Ḥālīs*, *İklīlu'l-Kerāme*, *Ebcedu'l-'Ulūm*, *Ḳatfu's-Semer* gibi çeşitli eserlerinde uzun alıntılar yaptığını tespit ettik. Kaynağını bazen belirtmeden yaptığı bu uzun alıntılarının, onun çok sayıda eser telif etmesini kolaylaştırdığı yorumunda bulunabiliriz.

Hindistanlı Hanefi fakihî ‘Abdulh ay el-Leknev  ( . 1883)³³ onun bu eleştirilerini mezhepsizlik tehlikesini göremeyenlerin iftira ve ithamları olarak değerlendirir.³⁴ Ayrıca o, Şiddik Hasan H n’ın *ta l d* meselesinde samimi olmadığını, onun da birçok meselede İbn Teymiyye, İbn Qayyim ve e - evk n  gibi alimlerin görüşlerini başka görüşlere tercih ederek *ta l d* ettiğini söyler.³⁵ Şiddik Hasan H n ve öğrencileri ise el-Leknev ’nin iddialarına cevap sadedinde çeşitli reddiyeler kaleme almıştır.³⁶

Tasavvuf konusunda eleştirel bir yaklaşım sergileyen Şiddik Hasan H n, şekilci tasavvufi yaşantıyı sert bir dille eleştirmiştir. Bu bağlamda o, *riy zet*, *istimd t* ve *istig se* kavramlarının tasavvuf erbabınca suistimal edildiğini  ne sürer. Ayrıca *ric lu’- ayb* (*ku b*, * avs...*) gibi kimi zatların kainat üzerinde tasarruf gücünün olduğuna inanan kimselerin ise  irke düştüklerini belirtir.³⁷ Buna ilave olarak o, kabir ziyaretlerindeki bazı ağırlıkları ve *va det-i vuc d* nazariyesi nedeniyle bazı sufi gruplarını da tekfir etmiştir.³⁸

Şiddik Hasan H n’ın yaşam serüveni incelendiğinde siyasal biyografisine en uygun başlangıç noktası kuşkusuz onun i  bulmak amacıyla Bopal’e gelişi olacaktır. O, zekası ve donanımıyla Bopal’de kısa sürede dikkatleri üzerine çekmeyi ba armı  ve kariyer basamaklarını hızlı bir şekilde tırmanmı tır. Bu cihette o, dönemin Bopal Devleti Emiresi İskender Cih n’a müşavirlik yapmış ve ardından eğitim bakanlığına getirilmiştir. 1868 yılında Emire’nin vefatıyla yerine geçen kızı   h Cih n Begüm, Hindistan’daki İngiliz hükümetinin de önerisiyle, devlet i lerinde yardımcı olması için Şiddik Hasan H n ile 1871 yılında evlenmiştir.³⁹ Hem İngiliz hükümeti hem de Osmanlı Devleti yapılan bu evlilik akdini tebrik etmiş ve çeşitli hediyeler⁴⁰ göndermiştir. Bu evlilik ile

³³ Şiddik Hasan H n’ın hatalarını ortaya koymak amacıyla el-Leknev ’nin kaleme aldığı eserler arasında *Na du Evh m-i Şiddik Hasan H n*, *Tezkiratu’r-R şid bi Reddi Tabsiratu’n-N k d ve İbr zu’l- ayyi’l-V ki’ fi Şif i’l-Ayy* isimli reddiyelerini zikredebiliriz.

³⁴ ‘Abdulh ay el-Leknev , * m nu’l-Kel m ma’a  aysi’l- um m*, 3:10.

³⁵ ‘Abdulh ay el-Leknev , *İbr zu’l- ayyi’l-V ki’ fi Şif i’l-Ayy*, 6; el-A med, “Da’vetu’ - eyh,” 308-312.

³⁶ Bu reddiyelerden bazılarının isimleri *Şif u’l-Ayy ‘an m  Evr dehu’- - eyh ‘Abdulh ay ve Tabsiratu’n-N k d bi Raddi Keydi’l-H sid* şeklindedir.

³⁷ Şiddik Hasan H n, * atfu’- -Semer*, 100-101; Şiddik Hasan H n, *ed-D nu’l-H li *, 2:262-263; Şiddik Hasan H n, *Fethu’l-Bey n*, 2:179-181, 8:264.

³⁸ Şiddik Hasan H n, *ed-Del lu’- -T lib*, 110-117, 283; Şiddik Hasan H n, * atfu’- -Semer*, 107; Şiddik Hasan H n, *ed-D nu’l-H li *, 1:190-191, 2:261-262.

³⁹ El-Hasen , *el- l m*, 1248; ‘Abdurrez k el-Bayt r, *Hilyetu’l-Be er fi T rihi’l- arni’- - ali  ‘A ar*, 2:745; Şiddik Hasan H n, *Ebcedu’l- l m*, 3:284-285; Lu m n, “es-Seyyid Şiddik,” 1:30-31.

⁴⁰ Dönemin Osmanlı Sultanı 2. Abdulhamid Han 1878 yılında evlilik akdi ve hizmetlerinden ötürü bazı hediyeler ve Şiddik Hasan H n’a ikinci Dereceden Mec d  Ni anı, hanımı   h Cih n Begüm’e ise  efkat Ni anı hediye etmiştir. Şiddik Hasan H n da *Fethu’l-Bey n* isimli tefsirinin bir nüshasını Sultan Abdulhamid Han’a hediye etmiştir. Bununla birlikte İngiliz hükümeti de çeşitli hediyeler göndermiştir. Geniş bilgi için bkz. N ru’l-Hasen b. Şiddik Hasan H n, *et-T rikatu’l-Mu l *, 14; Şiddik Hasan H n, *Ebcedu’l- l m*, 3:284-286.

Bopal Emiri unvanını elde eden Şiddîk Hasan Hân, bu tarihten itibaren kendi özel ajandasını doğrudan uygulama fırsatı bulmuştur.⁴¹ Bu bağlamda o, eğitim, islah, hukuk gibi çeşitli başlıklarda çok sayıda reformu hayata geçirmiştir. Bir sonraki bölümde onun siyasi fikirleri, çalışmaları ve siyaset yapma biçimi detaylı olarak analiz edilecektir. Bu kısımda ise onun Bopal liderliğine ulaşmasını kolaylaştıran bir dizi faktöre değinebiliriz.

Öncelikle Şiddîk Hasan Hân'ın Bopal'e gelişinden sonra hanedan üyeleri tarafından fark edilmesini sağlayan ve güvenilir bir müşavir olarak istihdamını kolaylaştıran özelliklerine odaklanılabilir. Bu noktada onun aldığı güçlü eğitimin yanı sıra üç dilde çok sayıda eser yazan velud bir yazar olmasının bir etki uyandırdığı görülmektedir. Onun din bilimlerinin her alanında kalem oynatan bir din adamı olmasının yanında tarih, edebiyat, şiir ve siyaset gibi birçok başlıkta da nitelikli ürünler ortaya koyması bu ilgiyi perçinlemiş olmalıdır. Tüm bunların yanında onun belki de en dikkat çeken yanı, yerleşik din adamlarının ve siyasetçilerin açıklamakta çaresiz kaldıkları siyasi başarısızlıklar ve toplumsal hayattaki genel bozulma karşısında kapsamlı bir eleştiri yapıp bir öneri sunmasıdır. Özellikle 19. yüzyılda Hindistan'ın İngilizler tarafından işgali ve ardından gerçekleşen başarısız Hint Ayaklanması'nın yarattığı düş kırıklığı ve sıkışmışlık atmosferi içerisinde, onun bir çözüm önerisi getirmesi, kuşkusuz bir heyecan yaratmıştır. Bu bağlamda Bopal Devleti'nin onun öneri ve tekliflerini olumlu karşılayarak yürürlüğe koyması bu yorumu destekler niteliktedir. Ayrıca Şiddîk Hasan Hân gibi etkili bir din adamı ile yapılan iş birliği ve gerçekleştirilen izdivacın Bopal Hanedanı'nın toplum nezdinde meşruiyetine katkı sağlaması da amaçlanmış olabilir. Çünkü Bopal Devleti'nin sömürge döneminde İngilizler ile iyi ilişkiler kurmaya ve uyumlu bir politika izlemeye özen gösterdiği görülmektedir. Bu durumun Bopal toplumunda yaratacağı muhtemel gerilimin azaltılmasında Şiddîk Hasan Hân'ın toplumla olan güçlü bağlantısının ve din adamı kimliğinin oynayacağı rol göz ardı edilmemelidir.

Şiddîk Hasan Hân'ın 1871 yılında Bopal'in idaresini devraldıktan sonra gerçekleştirdiği icraatlar ve değişiklikler bir süre sonra toplumun bazı kesimlerinde rahatsızlık yaratmış ve politikalarına muhalefet edilmeye başlanmıştır. Hakkındaki şikayetler ve bazı istihbarat verileri neticesinde o, İngiliz hükümeti tarafından tüm yönetim görevlerinden azledilmiş ve onun

⁴¹ Hayruddin b. Maḥmūd b. Muḥammed ez-Zirikli, *el-E'lām*, 6:53; Özcan, "Şâh Cihân Begüm," *DİA*, 38:252-253; Preckel, "Wahhabi," 31.

tüm unvan ve nişanları geri alınmıştır.⁴² 1885 yılına tekabül eden bu süreçte Şiddîk Hasan Hân çeşitli sıkıntılara maruz kalmış hatta bir süre onun sarayda ikametine dahi izin verilmemiştir.⁴³ Ömrünün kalan son beş yılını Bopal'de geçiren Şiddîk Hasan Hân, 1890 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

2. Şiddîk Hasan Hân'ın Siyaset Düşüncesi ve Pratiğe Yansımaları

Müslüman toplumların ağır siyasi ve ekonomik yenilgilerle boğuştuğu zor bir zamanda siyaset yapmaya çalışan Şiddîk Hasan Hân, her ne kadar içinde yaşadığı Bopal toplumunu merkeze alarak politika üretmiş olsa da onun siyaset düşüncesini oluştururken İslam dünyasının geneline gözetdiği görülmektedir. Bu minvalde onun en dikkat çeken tespitlerinden biri, Müslümanların üst üste aldıkları yenilgi ve bozgunların, aralarındaki birlik duygusunun kaybolmasından kaynaklandığını belirtmesidir. O, Müslümanların uzun süreden beri birlik ve yekvücut olmak gibi stratejik değerlerinden ödün verdiklerini vurgulamış ve bu tespitini temellendirmek amacıyla klasik dönem İslam siyaset düşüncesini kritik etmiştir. Bu bağlamda o, imamet meselesinin *kaṭ'ī* veya *zannī* oluşu, *şer'ī* veya *şer'ī-aklī* oluşu gibi çeşitli başlıklar üzerinden İslam tarihi boyunca gereksizce tartışıldığını belirtmiş ve bu doğrultuda asabiyet ekseninde hazırlanan halife listeleri üzerinden yapılan tartışmaların ihtilafları artırdığını vurgulamıştır. Ona göre fayda ve zarara konu olmaktan çıkmış bu kişiler ve olaylar üzerinden yaşanan bölünmeler ve ayrışmalar İslam toplumundaki bağları zayıflatmaktadır.⁴⁵ İmamet eksenindeki siyasi çekişmelere ek olarak o, İslam tarihi boyunca ortaya çıkmış olan fihri mezheplerin, *taḳlīd* anlayışının ve tarikat yapılanmalarının da Müslümanlar arasındaki birlik duygusunun zayıflamasına ve son safhada mevcut sıkıntıların vuku bulmasına neden olduğunu belirtir.⁴⁶

Şiddîk Hasan Hân yaşanan bu genel buhran halinin ikinci sebebi olarak ise Müslümanların İslam'ın temel kaynaklarından uzaklaşarak *taḳlīd* ile iktifa etmelerini, bidat konusunda gevşek davranmalarını ve aklı nakle tercih

⁴² El-Hasenî, *el-İlām*, 1248; Luḳmān, "es-Seyyid Şiddîk," 1:33-35; Preckel, "Wahhabi," 31; Alavi, "Siddiq" 4.

⁴³ El-Baytār, *Hilyetu'l-Beşer*, 2:739; el-Hasenî, *el-İlām*, 1248; Preckel, "Wahhabi," 31; Şiddîk Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebil*, 12.

⁴⁴ Şiddîk Hasan Hân, *et-Tācu'l-Mukellel*, 536; el-Hasenî, *el-İlām*, 1248; Şiddîk Hasan Hân, *el-Ḥiṭṭa*, 475-476.

⁴⁵ Şiddîk Hasan Hân, *İklilu'l-Kerāme fī Ṭibyāni Makāsidi'l-İmāme*, 103-106.

⁴⁶ Şiddîk Hasan Hân, *İklilu'l-Kerāme*, 261-263; Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulūm*, 2:403; Şiddîk Hasan Hân, *Fethu'l-Beyān*, 9:247-251.

etmelerini ileri sürer.⁴⁷ Bu bağlamda onun, İslam toplumlarının geneline yayılmış olan bu buhranı, Batı karşısında alınan askeri veya ekonomik yenilgilere bağlamayıp bilakis Müslümanların kendi “öz”lerinden uzaklaşmalarının bir sonucu olarak okuması dikkat çekicidir. O, uzun yıllar sürdürdüğü bürokratik görevlerden elde ettiği tecrübesine dayanarak içinde yaşadığı toplumdaki buhranı ve genel bozulma halini açık bir dille ifade eder. Bu bağlamda o, yürürlükte olan kanun ve düzenlemelerin önemli bir kısmının *siyâset-i şer‘iyye*⁴⁸ ile uyuşmadığını, İslam devletinin, iman hükümetinin yok olduğunu, fitne ve fesadın arttığını, insanların maneviyatlarının çöktüğünü, kanaatin azalıp geçim derdinin çoğaldığını, birçok aşırı akım ve fikrin ortaya çıktığını, ilmin azalıp cehaletin çoğaldığını ve insanların geçici olanı ebedi olana tercih ettiğini vurgular.⁴⁹ O, tasvir ettiği bu karamsar tablo karşısında sorumluluk hissederek eserlerini kaleme aldığını ve eserlerinde yönetenlerin ve yönetilenlerin müstağni kalamayacağı kaynaklardan ürettiği bir İslami yönetim modeli ve ıslah projesi teklif ettiğini ileri sürer. Ortaya koyduğu önerilerin bir dönüşüm başlatacağını ve halihazırda uygulanmakta olan yönetimlerin eksiklerini ve yanlışlarını giderecek bir muhtevaya sahip olduğunu vurgular.⁵⁰

Şiddik Hasan Hân'a göre din ve dünya dirliği için insanların bir otorite altında yaşamaları dinin en zaruri gereklerinden biridir. O, toplumsal bir varlık olan insanın, ancak bu düzen verici mekanizma içerisinde maslahatını sağlayacağını ifade eder. Siyaseti ise kanun koyucu özne üzerinden ayıran Şiddik Hasan Hân, bu öznenin insan olması halinde; *siyâset-i ‘akliyye*, yasa koyucunun Allah olması durumunda ise *siyâset-i dîniyye* olacağını ifade eder. Ona göre birinci şık, zayıf ve geçici, ikinci şık ise hem dünya hem de ahiret saadetini sağlayacak bir içeriğe sahiptir.⁵¹ O ikinci şıkkın içinde buldukları ahval ve şeraitte tekrar eski dinamizmini kazanabilmesi için önerilerinin dikkate alınmasını tavsiye eder.

⁴⁷ Şiddik Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, 12:295, 12:339-340, 3:269; Şiddik Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 541-544; Şiddik Hasan Hân, *ed-Delîlu't-Tâlib*, 185-206; Muhammed Mehdî ‘Ali el-Hammûdî, “el-Kannûci ve Ârâuhu't-Tefsiriyye ‘alâ Dav'i Akvâli E'immeti't-Tefsir,” (Doktora Tezi), 30.

⁴⁸ *Siyaset-i Şer‘iyye*, kamu otoritesinin yönetilen topluluğun yararına olacak ve dinin genel esaslarına ters düşmeyecek düzenlemeler ve bu çerçevede uygulamalar yapma yetkisini ifade eder. Geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, “Siyaset-i Şer‘iyye,” *DİA*, 37:299-304.

⁴⁹ Şiddik Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 542-544; Şiddik Hasan Hân, *İklîlu'l-Kerâme*, 8; Şiddik Hasan Hân, *el-İzâ‘a li mâ Kâne ve mâ Yekûnu beyne Yedeyyi's-Sâ‘a*, 234-235; Şiddik Hasan Hân, *Lukţatu'l-Aclân mim mâ Temussu ilâ Ma‘rifetihi Hâceti'l-İnsân*, 230-231; Şiddik Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebil*, 17-18.

⁵⁰ Şiddik Hasan Hân, *İklîlu'l-Kerâme*, 9.

⁵¹ Şiddik Hasan Hân, *İklîlu'l-Kerâme*, 11-17.

Şiddîk Hasan Hân'ın siyaset ve toplumun ıslahı ekseninde belirlediği yol haritası ve ajandası incelendiğinde onun Müslümanlar arasında kaybolan birliğin güçlü bir şekilde tekrar inşa edilmesine odaklandığı görülür. O, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için Kur'an, Sünnet ve Selefin görüşleri etrafında kenetlenilmesinin ve ictihad yeteneğini körelten *taqlîd*in terk edilerek mezhep üstü bir perspektifin benimsenmesinin hayati bir önem taşıdığını ileri sürer.⁵² Yine o, temel metinlerin öncülüğünde bidatlerin yasaklanması, şekilci ve çarpık tasavvuf anlayışının ıslah edilmesi gerekliliğini de eserlerinde sıkça vurgular. Ona göre "gerçek İslam" anlayışından uzaklaşan Müslümanlar, İslam'ın ilk nesillerinin metot ve uygulamaları ile tekrar buluşturularak rehabilite edilmelidir. O, bu sayede Müslümanların parçalanmış görünümünden kurtulacakları inancındadır.

Şiddîk Hasan Hân, Bopal'in yönetimini ele aldıktan sonra yukarıda zikredilen hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla birçok politika hayata geçirmiş ve bir anlamda Bopal'i bir prototip olarak tasarlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede o, kalıcı bir dönüşüm gerçekleştirmeyi hedefleyerek ülkedeki eğitim öğretim politikalarına yönelmiş ve büyük bir eğitim kampanyası uygulamıştır. Bu amaçla o, çok sayıda medrese⁵³ inşa ettirmiş, kütüphaneler açtırmış,⁵⁴ Yemen ve Necd gibi çeşitli bölgelerden hocalar getirtmiş,⁵⁵ kendi düşüncesiyle uyumlu birçok eseri Arapçadan Urduçaya tercüme ettirmiş⁵⁶ ve bunlardan bazılarını şerh ettirmiştir.⁵⁷ Aynı zamanda o, matbaalar kurdurmuş⁵⁸ ve selef ve kendisine ait birçok eseri bastırarak ücretsiz olarak dağıtmıştır.⁵⁹ Bunun yanında o, ödüllü hadis yarışmaları⁶⁰ düzenleterek

⁵²Alavi, "Şiddîk," 13-14; Şiddîk Hasan Hân, *Fethu'l-Beyân*, 12:339-340; Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-Ulûm*, 2:70-78; Şiddîk Hasan Hân, *ed-Delîlu't-Tâlib*, 185-206.

⁵³ Bu medreselerden bazılarının isimleri Medrese-i Belkâsî, Medrese-i Suleymâniyye, Medrese-i Cihangirî, Medrese-i Şiddîkî şeklindedir. Geniş bilgi için bkz. Luğmân, "es-Seyyid Şiddîk," 1:44-48.

⁵⁴ Bu kütüphanelerden dikkat çekenleri Mektebetu Fayd-i 'Âm, Mektebetu'r-Riâse ve birçok nadide eser in de yer aldığı Kütüphâne-i Valâcâhî ismindeki Şiddîk Hasan Hân'ın özel kütüphanesidir. Luğmân, "es-Seyyid Şiddîk," 1:47-48; Abdulhamit Bırışık ve A. Cüneyt Eren, "Şiddîk Hasan Han," *DİA*, 37:93.

⁵⁵ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-Ulûm*, 3:284; Preckel, "Wahhabi," 31.

⁵⁶ Örnek olarak o, Şihâhu Sitte'yi Urduçaya tercüme ettirmiştir.

⁵⁷ Şiddîk Hasan Hân, *'Avnu'l-Bârî, es-Sirâcu'l-Vehhâc ve Bulûgu'l-Merâm* gibi kimi şerh ve ihtisar çalışmalarında bizzat yer almıştır.

⁵⁸ O bulunduğu bölgede el-Maţba'atu'l-İskenderiyye, el-Maţba'atu's-Sultâniyye, el-Maţba'atu's-Şiddîkiyye ve el-Maţba'atu's-Şâh Cihangiriyye isminde dört matbaa kurdurmuştur.

⁵⁹ Luğmân, "es-Seyyid Şiddîk," 41-49; Halid Zaferullah Dâudî, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, 184-185.

⁶⁰ Örnek olarak o hadis ezberleme yarışmaları düzenletmiş ve bu noktada hadis kitaplarını ezberleyenlere ve kitap telif edenlere büyük ödüller vermiştir. Bkz. Dâudî, *Pakistan*, 185; el-Hammûdî, "el-Şânnüci," 29.

gençlerin ilgisini çekmeyi de hedeflemiştir.⁶¹ Onun ve Bopal'de faaliyet gösteren ilim adamlarının çabası neticesinde Bopal, ilim adamlarının ve talebelerinin ilgi gösterdiği bir cazibe merkezi olmayı başarmıştır.⁶² Şiddîk Hasan Hân'ın ve Bopal toplumunun eğitim faaliyetleriyle bu kadar yoğun ilgilenmesinin olası bir sebebi İngiliz sömürgeciliği karşısında duyulan siyasi ve askeri çaresizliktir. Bu kolektif çaresizlik hali Bopal toplumunu eğitim üzerinden tekrar bir mücadele hattı oluşturmaya sevk etmiş olmalıdır. Çünkü Hindistan'ın kurtuluş mücadelesini konu alan bazı anlatılarda Şiddîk Hasan Hân, bir ulusal kahraman olarak sunulur. Bu minvalde onun Bopal'deki çalışmalarının ve siyaset yapma biçiminin, bir direniş mücadelesi olarak görülmesi kayda değerdir.

Şiddîk Hasan Hân bir sonraki adım olarak Arapça, Farsça ve Urduca kaleme aldığı eserleri ve seleve ait bazı eserleri büyük masraflar ödeyerek İstanbul, Mekke, Medine ve Kahire gibi merkezlerde bastırmıştır.⁶³ Bu sayede o, İslam beldelerinde topyekûn bir canlanma ve belli bir yöntemde birleşme teklifini birçok noktada duyurma imkanı bulmuştur.

Şiddîk Hasan Hân hem söylemini daha kalıcı kılmak ve hem de hedeflerini gerçekleştirmede güç birliği yapmak amacıyla Nezîr Hüseyn gibi kendisiyle benzer fikirde olan ilim adamlarıyla Hint alt kıtasında, Selefi tandanslı Ehl-i Hadîs Cemaati'nin kuruluşunda yer almıştır. Bu cemaatin belirgin özelliklerinden bazıları; mezhep taklidinin ve belli kıyas türlerinin reddedilmesi, Sünnet'in ihyası, içtihadın teşvik edilmesi, selef akidesini yayma, bidatlarla mücadele etme ve meselelerin çözümünün doğrudan Kur'an, Sünnet ve Selefin görüşleri içerisinde aranmasıdır. Şiddîk Hasan Hân hem elindeki devlet imkanlarıyla hem de telif ettiği eserlerle bu ekolün yayılmasında ve güçlenmesinde önemli rol oynamıştır. Selefilikğin birçok özelliğini üzerinde taşıyan bu cemaat, zamanla Hindistan coğrafyasının fikri hayatında etkin bir konuma yükselmiş ve hedeflerini kısmen gerçekleştirmiştir.⁶⁴ Tüm bunların yanında ana hedefi Hint Alt Kıtası'nda

⁶¹ Bu konuda 'Abdurrahmân b. 'Abdillaţif Âluş-Şeyh de benzer şekilde Şiddîk Hasan Hân'ın selef akidesini yaymak için bütün imkanlarını kullandığını ifade eder. Bilgi için bkz. 'Abdurrahmân b. 'Abdillaţif Âluş-Şeyh, *Meşâhîru 'Ulemâi Necd*, 521-522.

⁶² Bu konuda Ebu'l-Hasen en-Nedvî Bopal'deki hadis medresesinin dönemin Ezher'i gibi olduğunu ifade eder. Bkz. Ebu'l-Hasen en-Nedvî, *Şahsiyyât ve Kutub*, 77-78; detaylı bilgi için bkz. Luğmân, "es-Seyyid Şiddîk," 1:66.

⁶³ Alavi, "Siddiq," 16-18.

⁶⁴ El-Ahmed, "Da'vetu's-Şeyh," 46; Ahmet Aydın, "Sömürge Hindistan'ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadîs Cemaati," 1-8; Abdulhamit Birışık, *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, 137; Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*, 141; İbrahim Aşlamacı, "Pakistan Medreselerine Model Olarak İmam-Hatip Okulları: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme," 184-185.

hadîse dayalı bir ıslah anlayışı ortaya koymak olan bu cemaat, aynı zamanda Şiddîk Hasan Hân'ın fikirlerini pratik etmede katalizör görevi görmüştür.

Şiddîk Hasan Hân izlediği politikalarla başka coğrafyalardaki insanları da etkilemiş gözükmetedir. Bu bağlamda Şeyh Râşid b. 'Ali en-Necdî⁶⁵ isminde, Selefî itikatlı olduğunu vurgulayan birinin Şiddîk Hasan Hân'a 1881 yılında İstanbul'dan gönderdiği mektuplarda dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Şeyh Râşid bu mektuplarda onu asrın müceddidi ve halifesi olarak niteler ve etrafında çok sayıda insanın bu inanç üzere olduğunu vurgular. Ayrıca o, Şiddîk Hasan Hân'dan kitaplarını İstanbul'a göndermesini ve davasını İslam coğrafyasında yaymak için kendisine destek vermesini istemiştir.⁶⁶ Şiddîk Hasan Hân da bu düşünceyi teyit sadedinde telif ettiği eserlerin Medine, Kahire, İstanbul, Şan'a ve Kazan gibi İslam aleminin çeşitli noktalarında beğenilerek okunduğunu ve görüşlerinin hüsnü kabul gördüğünü dile getirir.⁶⁷ Buna ilave olarak o birçok İslam ülkesine vekiller göndermiş ve oralarda fikirlerini yaymaları için bu kimseleri desteklemiştir.⁶⁸

Yaşadığı dönemde Hint Alt kıtasının bir İngiliz sömürgesine dönüşmesi Şiddîk Hasan Hân'ın siyaset düşüncesini derinden etkilemiştir. İngilizlerin atadığı valiler tarafından yönetilmeye başlanan bu ülkede Şiddîk Hasan Hân'ın siyasete doğrudan katılım sağlaması dikkat çekicidir. Onun siyaset anlayışında esnek ve uyumlu bir profil ortaya koymasının, Bopal'in yönetiminde aktif roller üstlenmesini ve İngilizlerin desteğini kazanarak emir olmasını kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu tespiti destekler nitelikte o, çeşitli zamanlarda İngilizlerin lehine olabilecek bazı adımlar atmış ve olumlu görüşler serdetmiştir.⁶⁹ Örnek olarak Şiddîk Hasan Hân, İngiliz işgaline karşı 1857 yılında vuku bulan Büyük Hint Ayaklanması'nda aktif yer almamıştır. Böyle bir tercihte bulunmasının gerekçesi olarak ise bu ayaklanmanın bir fitne olduğu ve ayaklanmanın şeriat yöntemi üzerine olmadığını ileri sürmüştür. Ayrıca insanların ayaklanmayı cihad olarak isimlendirdiklerini; ancak bu işgalin cihad şartlarını oluşturmadığını iddia etmiştir.⁷⁰ Bu noktada Bopal Hanedanının geleneksel olarak İngilizlerle iyi ilişkilerini korumaya ve uyumlu bir politika izlemeye özen göstermesi⁷¹ ile Şiddîk Hasan Hân'ın bu söylemleri ve yetkilerinin artırılması arasındaki pozitif korelasyon anlam

⁶⁵ Ez-Zirikli, *el-A'lâm*, 3:12.

⁶⁶ Şiddîk Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 512-518.

⁶⁷ Şiddîk Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 537-538; Şiddîk Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebil*, 11.

⁶⁸ Luqmân, "es-Seyyid Şiddîk," 39-40.

⁶⁹ Şiddîk Hasan Hân, *et-Tâcu'l-Mukellel*, 544; Alavi, "Siddiq," 12; el-Haseni, *el-İ'lâm*, 1248.

⁷⁰ Şiddîk Hasan Hân, *el-İza'a*, 67-68.

⁷¹ Preckel, "Wahhabi," 31.

kazanmaktadır. Çünkü isyan sonrası Müslüman din adamlarının hareket alanlarının kısıtlandığı ve takip altında yaşadıkları bilinmektedir.⁷² Tüm bunlar yaşanırken kendisi de etkili bir din adamı olan Şiddîk Hasan Hân'ın büyük yetki ve imtiyazlarla taltif edilmesinin makul farklı bir gerekçesine rastlanılmamıştır. Ayrıca onun aidiyet kurduğu Ehl-i Hadîs ekolünün klasik dönemde siyasetle olan mesafeli ilişkisi göz önüne alındığında onun bu kritik tercihi daha fazla dikkat çekmektedir.

Kimi kaynaklar İngilizlerin zamanla Şiddîk Hasan Hân'ın popülaritesinin artmasından ve yazılarından rahatsız olduğundan bahseder. Bu bağlamda onun Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğine karşı halkı bilinçlendirmeye ve isyana teşvik ettiği iddia edilir. Hatta bu çalışmalarının, onun bütün yönetim görevlerinden uzaklaştırılmasına sebep olduğu vurgulanır.⁷³ İngiliz hükümetinin Şiddîk Hasan Hân'ı azletme gerekçeleri incelendiğinde bu yorumlarla kısmen bir paralellik olduğu gözükmektedir. Çünkü İngilizlerin ileri sürdüğü gerekçelerden bazılarında onun halkı İngiliz hükümeti aleyhine kışkırttığı ve isyana teşvik ettiği, Vahhabî zihniyetini yaydığı, yolsuzluk yaptığı ve devlet yönetimindeki yetkilerini artırmak amacıyla eşi üzerinde baskı kurduğu ileri sürülür. Bu suçlamaları Şiddîk Hasan Hân her ne kadar kabul etmese de görevden alınışını engelleyememiş ve onun tüm unvan ve nişanları geri alınmış, hatta bir müddet sarayda ikametine dahi izin verilmemiştir.⁷⁴

Yukarıda verilen bilgiler her ne kadar birbiriyle çelişkili gibi görünse de Şiddîk Hasan Hân'ın söylemleri ve yaşam serüveni üzerinden bazı yorumlamalarda bulunulabilir. Öncelikle Şiddîk Hasan Hân'ın Bopal'de 1857 yılındaki memuriyete girişinden iktidarı eline aldığı 1871 yılına kadarki süreçte Bopal hanedanıyla tam bir uyum sergileyerek İngilizlerin aleyhine olabilecek tutum ve söylemlerden kaçındığı ifade edilebilir. Onun iktidara geldikten bir süre sonra ise yavaş yavaş kendi özel ajandasını uygulamaya soktuğu ve bu durumun zamanla rahatsızlık uyandırdığı görülmektedir. Bu durumu destekler nitelikte kimi müellifler, Şiddîk Hasan Hân'ın cihadı teşvik eden *el-İbratu mimmā Cāe fi'l-Ġazvi ve's-Şehāde ve'l-Hicra* eserini yayınladıktan sonra İngilizler tarafından takibe alındığını ve bir süre sonra

⁷² Alavi, "Siddiq," 3.

⁷³ El-Hasenî, *el-İ'lām*, 1248; el-Ĥammüdü, "el-Ĥannücü," 17; Özcan, "Şâh Cihân Begüm," *DİA*, 252-253; LuĤmân, "es-Seyyid Şiddîk," 33-35; Caroline Keen, "The Rise and Fall of Siddiq Hasan, Male Consort of Shah Jahan of Bhopal," 185.

⁷⁴ El-Hasenî, *el-İ'lām*, 1248; LuĤmân, "es-Seyyid Şiddîk," 1:33-35; Preckel, "Wahhabi," 31; Alavi, "Siddiq," 4; el-Baytâr, *Hilyetu'l-Beşer*, 2:739; Şiddîk Hasan Hân, *Ĥaşdu's-Sebil*, 12.

görevine son verildiğini iddia eder.⁷⁵ Bu gerekçe diğer nedenlere kıyasla daha anlamlı görünmektedir. Çünkü İngilizlerin bölgede endişe ettikleri ana konu Müslümanların 1857'dekine benzer bir cihad girişimidir. Şiddîk Hasan Hân'ın doğrudan bu konuya temas eden bir kitap kaleme alması İngilizlerde güvenlik endişesi yaratmış olmalıdır. Bunun yanında Şiddîk Hasan Hân'ın yaşadığı dönemde uyguladığı bazı politikalar ve sert eleştirileri ile çeşitli kişi⁷⁶ ve yapıların⁷⁷ düşmanlığını kazandığı bilinmektedir. Bu bağlamda o zaman zaman yetkililere jurnallenmiş ve çeşitli iftira ve ithamlara maruz kalmıştır. Kendi ifadelerinden de anlaşıldığı kadarıyla o, bu karalama kampanyasının düşmanları tarafından köpürtüldüğünü ve kendisinin yıpratılmak istendiğini düşünmektedir.⁷⁸ Ayrıca Vahhabî ithamından kendisinin de rahatsız olduğunu ve bu bağlamda eserlerinde Muhammed b. 'Abdulvehhâb'a karşı objektif bir yaklaşım sergilediğini görüyoruz. Bu hususta o, Muhammed b. 'Abdulvehhâb'ın doğru görüşlerinin yanında eleştirilecek noktalarının da olduğunu dile getirir.⁷⁹ Hatta o, Vahhabî ithamlarına karşı kendisini savunmak için Urduca "*Tercumân-i Vahhâbiyye*" başlıklı bir eser dahi kaleme almıştır. Çünkü o dönemde "Vahhâbî" nitelemesinin İngilizler nezdinde isyancı ve düzen bozucu gibi olumsuz bir içeriğe sahip olduğunun farkındadır. Böyle bir olumsuz pozisyonda kalmamak için İslam'ın evrensel ve kapsayıcı yönünü iskaladığı gerekçesiyle Vahhabî akımını eleştirmiştir. Ayrıca o, kendi topluluğunun Hanefî mezhebine bağlı olduğunu vurgulayarak Vahhabî akımıyla aralarında mezhebi açıdan da fark olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰ O her ne kadar Muhammed b. 'Abdulvehhâb ile benzer gelenek ve kaynaklardan beslenmiş olsa da yazdığı eserlerde bu geleneğin mensuplarına gösterdiği tazim ve övgüyü Muhammed b. 'Abdulvehhâb'a göstermediği ve yer yer eleştirilerde bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında kimi yazarlarca⁸¹ öne çıkarılan Şiddîk Hasan Hân'ın İngilizlerin Hindistan'daki sömürge etkinliğine karşı

⁷⁵ Preckel, "Wahhabi," 31.

⁷⁶ Bu kişilerden biri şüphesiz *veliyu'l-ahd* olan Sultan Cihan'dır. Kendisinin Şiddîk Hasan Hân'a bazı iftiralar attığı, hatta başarısız bir suikast girişiminde bulunduğu zikredilir. Yine ulema sınıfından 'Abdulhay el-Leknevî gibi bazı ulema ondan rahatsızlığını sık sık dile getirmektedir. Geniş bilgi için bkz. el-Baytâr, *Hiyyetu'l-Beşer*, 2:739; el-Hasenî, *el-İlâm*, 1248.

⁷⁷ Örnek olarak o, Hint Râfîdîlerinin apaçık bir şirk içinde olduklarını ne akıllarının ne de dinlerinin olduğunu, dünyadaki en şerli topluluk olduklarını söyler. Yine o, tarikat yapılarını ve bazı millî ve dini törenleri sert bir dille eleştirir. Onun bu sert söyleminden rahatsız olan yapıların bu tür kampanyalarda yer almaları olasılığı yüksektir. Geniş bilgi için bkz. Şiddîk Hasan Hân, *ed-Dînu'l-Hâlis*, 2:261-262; Şiddîk Hasan Hân, *ed-Delîlu't-Tâlib*, 110-117, 283; Şiddîk Hasan Hân, *Katfu's-Semer*, 107.

⁷⁸ Şiddîk Hasan Hân, *İklîlu'l-Kerâme*, 8; Şiddîk Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebil*, 12-13.

⁷⁹ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-Ulûm*, 3:194-201.

⁸⁰ Alavi, "Siddiq," 8-12.

⁸¹ Özcan, "Şâh Cihân Begüm," *DİA*, 252-253 Luqmân, "es-Seyyid Şiddîk," 33-35; Keen, "The Rise," 185.

doğrudan bir mücadele politikası sürdürdüğü yorumu ise abartılı bulunmuştur.

Şiddik Hasan Hân'ın siyaset düşüncesinde biat alacak bir hükümdar adayında bulunması gereken bazı şartlar yer alır. Bu noktada o, biat edilecek kişinin Kur'an ve sünnet ilimleri üzerine vukufiyetinin olması gerektiğini ve *esbâb-ı nuzûl*, *ğaribu'l-Kur'an* ve *i'râbu'l-Kur'an* gibi tefsir ilminin teknik konularını ve *te'vil*, *şerh* ve *i'râb* ekseninde *ğaribu'l-ğadîs*, *muhtelifu'l-ğadîs*, *muşkilu'l-ğadîs* gibi hadis ilminin inceliklerini bilmesini gerekli görür. Bununla birlikte etkisi altında kaldığı Selefi yaklaşımla uyumlu olarak usul-i fıkıh ve kelam alanında bilgi sahibi olmayı gerekli görmez.⁸² Şiddik Hasan Hân'ın hükümdar prototipi inşasında, tefsir ve hadis ilimlerine güçlü vurgusu ile kendisinin ünlü bir müfessir ve muhaddis olması arasındaki paralellik, kendi liderliği hususundaki şüpheleri giderme ve meşruiyetini artırmaya dönük bir çaba olarak gözükmektedir. Çünkü o, Bopal'de hanedan üyesi olmaması ve ülke yönetimi konusunda yetersiz olduğu gerekçesiyle *veliyyu'l-ahd* olan Şah Cihan Begüm'ün birinci evliliğinden dünyaya gelen kızı Sultan Cihan Begüm gibi bazı aile üyeleri tarafından eleştirilmekteydi.⁸³ Muhtemelen hem bu ithamları ve küçümsemeleri bertaraf etmek hem de meşruiyetini artırmak amacıyla zaman zaman eserlerinde kendisini öne çıkararak ve ilahi bir seçilmişlik mesajı veren bazı anekdotlar paylaşmıştır. Örnek olarak eđ-Đuğā suresini açıklarken Hz. Peygamber'in (sav) bir yetim olmakla birlikte Allah'ın onu seçerek insanlara üstün kıldığını ve ona zenginlik verdiğini belirtir. Bu durumun kendi hayatıyla da uyumlu olduğunu, kendisinin de bir yetim ve seyyid olduğunu ve Allah'ın ona ilim ve emirlik gibi büyük nimetler verdiğini dile getirir. Yine çeşitli zamanlarda rüyalarında Hz. Muhammed'i (sav) gördüğünü ve kendisine bazı sözler söyleyip bir şeyler verdiğini aktarır.⁸⁴ Onun nazarında hükümdar adayında bulunması gereken diğer şartlar ise adil ve takvalı olması, zahit olması, iyiliği emredip kötülükten sakındırması, bilge kişilerle yoldaşlık etmiş olması, akıllı, baliğ ve bu işe istekli olması gerekir.⁸⁵ Onun bu özellikler arasında etnik veya cinsiyet eksensiz bir ayrıma gitmeyip esnek bir anlayışa sahip olması dikkat çekicidir. Bu tercihinin arkasında büyük olasılıkla üç nesil boyunca Bopal Devleti'nin idaresinin kadın liderler⁸⁶ tarafından

⁸² Şiddik Hasan Hân, *İklilu'l-Kerāme*, 29.

⁸³ El-Baytār, *Hilyetu'l-Beşer*, 2:739.

⁸⁴ Şiddik Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulüm*, 3:270-271.

⁸⁵ Şiddik Hasan Hân, *İklilu'l-Kerāme*, 30.

⁸⁶ Bu noktada Bopal'de Şah Cihan Begüm'den önce anneannesi Kudsiyye Begüm ve annesi İskender Begüm'ün de liderlik yaptığını görmekteyiz. Bopal Devleti'nin 1818 yılından itibaren süregelen kadın

sürdürülmüş olmasının rolü bulunmaktadır. Hatta ülke yönetimindeki başarısı ve siyasi meseleleri çözüme kavuşturmadaki becerisinden dolayı eşi Şah Cihan Begüm'den övgüyle bahsettiğini görmekteyiz.⁸⁷ Kadın hükümdar konusunda Selefi literatürde hakim olan anlayışla çelişki oluşturan bu tutum, Şiddîk Hasan Hân'ın pragmatik tercihlerinden biri olarak zikre değerlidir.

Şiddîk Hasan Hân imamet konusunda ise imamın nasbının *ehlu'l-hâl ve'l-'akd'in*⁸⁸ ihtiyarına râci bir *farđu kifâye* olduğunun altını çizerek bu doğrultuda ümmete liderlik edecek bir imam adayında bulunması gereken özellikleri şu şekilde sıralar: Mükellef ve erkek olması, hür olması, duyu organlarının sağlıklı olması, müctehid ve adil olmasıdır. O, halifenin Kureyşli olmasının sabit olduğunu ve Ali-Fatıma soyunun hem nesep hem de şeref açısından bu makamın en layığı olduğunu vurgular. Bununla birlikte Kureyş'in diğer kollarının da bu hakka sahip olduğunu dile getirir. Kureyş'in siyasi gücünü kaybetmesi sonrası bazı grupların bu şartı kaldırdığını, ancak bu yaklaşımın hatalı olduğunu vurgular.⁸⁹ Bununla birlikte o, imamın şartlardan birini veya birkaçını sağlayamamasının meşruiyetine zarar vermeyeceğini, esas olan şartın Müslümanların güvenliğinin ve adaletin sağlanması olduğunu⁹⁰ vurgulayarak konunun reel düzlemde ele alınmasının önünü açar. Bu bağlamda onun, hilafet meselesinde Osmanlı sultanlarının meşruiyetini gündeme taşımaması büyük olasılıkla Osmanlı Devleti'nin emperyalist politikalara karşı üstlendiği İslam coğrafyasının hamiliği rolü sebebiyledir.

Şiddîk Hasan Hân, velayet⁹¹ ve otoritenin devri konusuna ise maslahat kavramı üzerinden yaklaşır. O, ümmetin din ve dünya maslahatı noktasında her kimden fayda sağlayacaksa onun velayetini meşru sayar. Bu bağlamda imamın kendisinden sonraki adayı belirlemesini veya belirleyecek mekanizmayı oluşturmasını sağlıklı bir yöntem olarak görür. İmamın icraatlarıyla hüsnü kabul görmüş olmasının bu konudaki ihtiyarının da isabetli olacağına dair bir karine oluşturduğunu öne sürer. Bu bağlamda ilk

yöneticilerin başarılı bir performans sergiledikleri zikredilir. Geniş bilgi için bkz. 'Umer Ridâ Keşhâle, *A'lâmu'n-Nisâ fî 'Âlemi'l-Arabî ve'l-İslâm*, 2:283-284; Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulüm*, 3:284.

⁸⁷ Şiddîk Hasan Hân, *Ebcedu'l-'Ulüm*, 3:284.

⁸⁸ İslam siyaset literatüründe sıkça karşılaşılan bu terim, devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmekle yetkili olan heyet anlamında kullanılır. Geniş bilgi için bkz. 'Abdulhamîd İsmâ'îl el-Enşârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd," *DİA*, 10:539-541.

⁸⁹ Şiddîk Hasan Hân, *İklîlu'l-Kerâme*, 107-111; Şiddîk Hasan Hân, *Katfu's-Semer*, 132.

⁹⁰ Şiddîk Hasan Hân, *İklîlu'l-Kerâme*, 114.

⁹¹ Velâyet, konumuz bağlamında otorite anlamından hareketle başkaları üzerinde tasarrufta bulunma yetkisi şeklinde bir yetkilendirme olarak tanımlanabilir. Geniş bilgi için bkz. H. Yunus Apaydın, "Velâyet," *DİA*, 43:15-19.

dört halifenin uygulamasıyla uyuşmasa da imamın oğlunu veya bir yakınına seçmesinde bir beis olmadığını, her dönemin koşullarının kendine has olduğunu ve maslahatın da buna mukabil değişiklik gösterebileceğini vurgular. Ancak Muaviye'den itibaren bu seçimlerde asabiyet olgusunun öne çıktığını, hilafetin miras bırakılan bir mülk olarak algılandığını ve bu paradigma değişiminin dini müeyyidelerde bir gevşemeye yol açtığını da ekler. Bununla birlikte o, sahabenin ve tabiinin rol aldığı siyasi ihtilaflarda taraf olmaktan ziyade her bir tarafın içtihat ve karineye göre hareket ettiğini ve hakkı ortaya çıkarmaya çabaladığını ifade ederek yorum yapmaktan kaçınır. Şia'nın meşhur tezi olan Ali'nin vasiliği hususunu ise sahih görmez.⁹²

Şiddik Hasan Hân her ne kadar siyaset anlayışında esnek bir tutum ve maslahatı önceleyen tavır benimsemiş olsa da İslam hukukunun uygulanması noktasında onun katı bir tutum benimsediği görülmektedir. Bu noktada onun, "öze dönüş" cü bir metotla Kur'an ve Sünnet metinlerine literal bir yaklaşım sergilediği, amel-iman birlikteliğini gözettiği, sade, yalın bir dini anlayış ve yaşamı desteklediği ve kuralların klasik formlarda tavizsiz bir şekilde uygulanmasında net bir duruş sergilediği görülmektedir.⁹³ Bu minvalde faiz, kumar, fuhuş, içki ve rüşveti yasaklamış ayrıca hisbe teşkilatı ve şer'i mahkemelerin kurulmasını sağlamıştır.⁹⁴ Fukahayı ise sadece kendi mezhebinin görüşlerine odaklanıp Kur'an ve hadiş ilimlerine gerekli hassasiyeti göstermemeleri sebebiyle yoğun şekilde eleştirmiştir. Bu yöntemle onların ne içinde yaşadıkları topluma ne de siyasete bir faydalarının dokunmadığını vurgulamıştır.⁹⁵

Sonuç

Şiddik Hasan Hân'ın siyaset düşüncesini konu alan bu çalışmada onun siyaset düşüncesini oluştururken İslam dünyasının genelini gözettiği izlenmiştir. Bu minvalde onun, İslam toplumlarının geneline yayılmış olan buhranı, Batı karşısında alınan askeri veya ekonomik yenilgilerden ziyade Müslümanların kendi "öz"lerinden uzaklaşmalarının bir sonucu olarak gördüğü tespit edilmiştir. Kur'an ve hadiş metinlerinin mutlak otorite olarak kabulünden oluşan bu "öz"ün Müslümanların yekvücut yapılarında korunduğu; ancak tarihsel süreçte yaşanan imamet tartışmaları, fihhi mezheplerin ve *taqlid* anlayışının yaygınlaşması neticesinde Müslümanların

⁹² Şiddik Hasan Hân, *İklilu'l-Kerâme*, 33-36.

⁹³ Şiddik Hasan Hân, *İklilu'l-Kerâme*, 202-211; Şiddik Hasan Hân, *Kaşdu's-Sebil*, 7; Şiddik Hasan Hân, *ed-Dinu'l-Hâliş*, 2:247, 2:262.

⁹⁴ El-Ĥammüdi, "el-Kannüci," 31; Lukmân, "es-Seyyid Şiddik," 50-53.

⁹⁵ Şiddik Hasan Hân, *İklilu'l-Kerâme*, 38-47.

birliğinin zayıflayarak saldırılara açık hale geldiği fikrinde olduğu görülmüştür. Müslüman toplumların parçalanmış görünümünden kurtarılması ve bünyelerinin ıslah edilmesi hususunda onun yol haritasının ise Kur'an, Sünnet ve Selefin görüşleri etrafında kenetlenilmesi, mezhep üstü bir perspektif geliştirilerek mezhep *taklîdinin* reddi ve ictihad mekanizmasının tekrar işlevsel kılınması çerçevesinde olduğu tespit edilmiştir.

Şiddîk Hasan Hân'ın "öze dönüş" projesini gerçekleştirmek amacıyla çok sayıda çalışmayı hayata geçirdiği ve bu bağlamda yönetimi altındaki Bopal'i bir prototip olarak tasarlamaya çalıştığı tespit edilmiştir. Onun Hindistan coğrafyasında çeşitli kişi ve kurumlarla güç birliği yaparak yürüttüğü bu çalışmalardan bir kısmını başarıyla uygulayarak olumlu sonuçlar aldığı görülmüştür. Ayrıca onun bu başarıyla yetinmeyip İslam beldelerinde topyekûn bir canlanma ve belli bir yöntemde birleşme teklifini birçok noktada duyurmak amacıyla çeşitli çalışmalar yürüttüğü izlenmiştir.

Şiddîk Hasan Hân'ın Bopal'deki parlak kariyerinin arkasındaki sebepler incelenmiş ve onun velut bir yazar ve din adamı olmasının yanında yükselişinde rol oynayan en önemli yönünün ıslahçı kimliği ve İngiliz hükümetiyle uyumlu çalışabilmesi olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda Bopal Devleti'nin sömürge döneminde İngilizlere karşı izlediği uyumlu ve iş birliğine açık politikaların Şiddîk Hasan Hân tarafından da önemli ölçüde benimsenerek sürdürüldüğü tespit edilmiştir.

Şiddîk Hasan Hân'ın Hindistan'daki İngiliz yönetimiyle ilişkisi çeşitli örnekler üzerinden analiz edilmiş ve bu ilişkinin onun siyaset anlayışı üzerindeki etkisi belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Şiddîk Hasan Hân'ın İngilizlerle iyi ilişki içinde olmaya ve uyumlu bir politika takip etmeye özen gösterdiği görülmekle birlikte iktidara geldikten bir süre sonra yavaş yavaş kendi özel ajandasını uygulamaya koyduğu fark edilmiştir. Ancak bu durumun zamanla İngilizler nezdinde güvenlik endişesi yaratarak rahatsızlık uyandırdığı ve onun azline sebep olduğu görülmüştür. Bu bağlamda Şiddîk Hasan Hân'ın İngiliz hükümeti tarafından azledilme gerekçeleri incelenmiş ve onun popüleritesinin artmasının ve güvenlik endişeleri yaratan bazı sert fikirlerinin böyle bir karar alınmasında etkili olduğu saptanmıştır.

Şiddîk Hasan Hân'ın imamet ve otoritenin devri konusuna ise maslahat kavramı üzerinden yaklaştığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda her dönemin koşullarının kendine has olduğu ve maslahatın da buna mukabil değişiklik gösterebileceği fikrini savunduğu görülmüştür. Şiddîk Hasan Hân'ın siyaset

anlayışındaki bu esnekliği ve maslahatı önceleyen tavrı, fıkhi hükümlerin uygulanması noktasında ise göstermediği tespit edilmiştir. Bu noktada İslam hukukunun klasik formlarda tavizsiz bir şekilde uygulanmasında net bir duruş sergilediği izlenmiştir.

Şiddik Hasan Hân'ın eserlerinde çizdiği hükümdar modeli incelenmiş ve onun bu prototipi kendisini öne çıkaracak şekilde tasarladığı tespit edilmiştir. Böyle bir tercihte bulunmasının sebebinin ise kendisi hakkındaki yetersizlik ithamlarını bertaraf etmek olduğu çıkarımında bulunulmuştur. Ayrıca onun, bu özellikler arasında etnik veya cinsiyet eksenli bir ayrıma gitmemesinde Bopal Devleti'nin idaresinin kadın liderler tarafından sürdürülmesinin etkili olduğu ileri sürülmüştür.

Ayrıca Şiddik Hasan Hân'ın Selefi akımın karakteristik özelliklerini yansıttığı noktalar bağlamında içinde yaşadığı Müslüman toplumunu toptancı bir yaklaşımla eleştirmesi, kendisini hakikatin temsilcisi olarak göstererek "öteki"ni dışlaması, usul-i fıkıh ve kelam ilmine mesafeli duruşu, bidat eleştirileri, akli naklin karşısında konumlayarak olumsuzlaması, amel-iman birlikteliği inancı ve mezheplerin taklidi hususundaki eleştirileri öne çıkarılmıştır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest:

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support:

Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA

- el-Ahmed, 'Ali b. Ahmed. "Da'vetu's-Şeyh Şiddik Hasan Hân ve İhtisâbuhü." Yüksek Lisans Tezi, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi, Suudi Arabistan, 1999.
- Ahmed, Aziz. *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm*. Çev. Ahmet Küskün. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1990.
- Ahmed, Mahmud. "Efforts of Nawab Siddiq Hasan Khan in Dissemination of Ibn Taymiyyah's Ideology." *Peshawar Islamicus* 7:2 (2016): 35-47.
- Alavi, Seema. "Siddiq Hasan Khan (1832-90) and the Creation of a Muslim Cosmopolitanism in the 19th Century." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 54:1 (2011): 1-38.
- el-Âlûsî, Hayruddîn Nu'mân b. Maḥmûd. *Cilâu'l-'Ayneyn fî Muḥâkemeti'l-Aḥmedeyn*. Medine: Maṭba'atu'l-Medenî, 1981.
- Âluş-Şeyh, 'Abdurrahmân b. 'Abdillaṭîf. *Meşâhiru Ulemâi Necd*. Riyâd: Dâru'l-Yemâme, 1975.
- Apaydın, H. Yunus. "Velayet." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 43:15-19.

- Apaydın, H. Yunus. "Siyaset-i Şer'iyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c.37:299-304.
- Aşlamacı, İbrahim. "Pakistan Medreselerine Model Olarak İmam-Hatip Okulları: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme." *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5:2 (2014): 175-200.
- Aydın, Ahmet. "Sömürge Hindistan'ında İslâmî Akımlar: Ehl-i Hadis Cemaati." *History Studies Dergisi* 11:1 (2019): 1-22.
- el-Baytâr, 'Abdurrezzak. *Hilyetu'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlis 'Aşar*. Beyrût: Dâru Şâdır, 1993.
- Beşir M. Nafi, "Selefliğin Kavram Sorunsalı, Tarihi ve Muhtelif Görünümleri." Çev. Nurullah Çakmaktaş. *Arap Dünyasında Seleflik ve Selefi Hareketler*, haz. Beşir M. Nafi ve İzzuddin Abdu'l-Mevla, içinde 13-32. İstanbul: Yarı Yayınları, 2016.
- Birişik, Abdulhamit ve A. Cüneyt Eren. "Sıddık Hasan Han." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 37:93-98.
- Birişik, Abdulhamit. *Hint Alt Kıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Cheikho, Louis. *Târîhu'l-Âdâbi'l-A'rabiyye*. Beyrût: Dâru'l-Meşriq, 1991.
- Dâudî, Halid Zaferullah. *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Dyck, Cornelius Van. *İktifâu'l-Kânûnî bimâ Huve Matbu'*. Beyrût: Dâru Şâdır, 1986.
- el-Ensari, Abdulhamid İsmail. "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 10:539-541.
- Evkuran, Mehmet. "Bir Kriz Teolojisi ve Toplumsal Hareket Olarak Seleflik." *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 46:1 (2015): 79-102.
- Fazlurrahman. *İslam*. Çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın. Ankara: Selçuk Yayınları, 1996.
- el-Ĥammûdî, MuĤammed MeĤdî Ali. "el-Ĥannûcî ve Ârâuhu't-Tefsîriyye alâ Dav'i AĤvâli Eimmeti't-Tefsîr." Doktora Tezi, Umm Derman İslamiyye Üniversitesi, Sudan, 2015.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *Fethu'l-Beyân fî Makâsidi'l-Ĥur'an*. 15 c. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1992.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *el-İntikâdu'r-RâciĤ fî ŞerĤi'l-İ'tikâdi's-SahîĤ*. Beyrût: Dâru İbn Ĥazm, 2000.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *Ĥatfu's-Şemer fî Beyâni 'AĤîdeti Ehli'l-Eşer*. Tah. 'Aşım b. 'Abdillâh el-Ĥaryûti. Beyrût: 'Âlemu'l-Kutub, 1984.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *İklîlu'l-Kerâme fî Tîbyâni Makâsidi'l-İmâme*. byy: yy, 1990.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *Ĥaşdu's-Sebîl fî Zemmi'l-Kelâm ve't-Te'vil*. Beyrût: Dâru İbn Ĥazm, 2000.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *ed-Delîlu't-Ṭâlib 'alâ ErcaĤi'l-Meṭâlib*. Riyâd: Dâru'd-Dâ'i li'n-Neşr ve't-Tevzi', 2001.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *ed-Dînu'l-Ĥâliş*. Ĥaṭar: Vizâratu'l-EvĤâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *el-Ĥittatu fî Zikri's-ŞihâĤi's-Sitte*. Tah. 'Ali Ĥasan el-Ĥalebî. Beyrût: Dâru'l-Cil, 1996.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *et-Tâcu'l-Mukellel min Cevâhiri Ma'âsiri't-Ṭirâzi'l-ÂĤar ve'l-Evvel*. Ĥaṭar: Vizâratu'l-EvĤâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2007.
- Ĥân, ŞiddîĤ Ĥasan. *Ĥusnu'l-Usve bimâ Şebete min Allahi ve Rasûlihî fî'n-Nisve*. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1981.

- Hân, Şiddîk Hasan. *Ebcedu'l-'Ulüm*. Tah. 'Abdulcebbar ez-Zekkar. 3 c. Dımeşk: Dâru'l-Kutubi'l 'İlmiyye, 1978.
- Hân, Şiddîk Hasan. *'Avnu'l-Bârî li-Halli Edilleti'l-Buhârî*. Dımeşk; Dâru'r-Raşid, 1984.
- Hân, Şiddîk Hasan. *el-İzâ'a limâ Kâne ve mâ Yekûnu beyne Yedeyyi's-Sâ'a*. Tah. Bessam 'Abdulvehhab el-Câbî. Kâhira: Dâru İbn Hâzm, 2000.
- Hân, Şiddîk Hasan. *Luqţatu'l-'Aclân mimmâ Temussu ilâ Ma'rifetihî Hâcetu'l-İnsân*. Beyrüt: Dâru'l-Kutubi'l 'İlmiyye, 1985.
- Haq, S. Nomanul. *Ibn Taymiyya and His Times*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- el-Hasenî, 'Abdulhay b. Faḥruddîn. *el-İ'lâm bi men fi Târihi'l-Hind mine'l-E'lâm*. Beyrüt: Dâru İbn Hâzm, 1999.
- el-Hasenî, 'Abdulhay b. Faḥruddîn. *el-Hind fi'l-'Ahd'l-İslâmî*. Hindistan: Dâru 'Arafât, 2001.
- Kehhâle, 'Ömer Rıdâ. *A'lâmu'n-Nisâ fi 'Âlemi'l-Arabî ve'l-İslâm*. Beyrüt: Muessesetu'r-Risâle, 1959.
- Keen, Caroline. "The Rise and Fall of Siddiq Hasan, Male Consort of Shah Jahan of Bhopal." *The Man behind the Queen*, ed. Charles Beem ve Miles Taylor, içinde 185-204. New York: Palgrave Macmillan, 2014.
- Koca, Ferhat. "İslam Düşünce Tarihinde Selefilik: Tarihsel Serüveni ve Genel Karakteristiği." *İlahiyat Akademi Dergisi* 1:1-2 (2015): 15-70.
- Konukçu, Enver. "Bopal." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 6:283.
- Kutlu, Sönmez. *Güncel Dini-Siyasi Meseleler Üzerine Yazılar*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- el-Leknevî, 'Abdulhay. *İmâmu'l-Kelâm ma'a Ğaysi'l-Ğumâm*. Pakistan: İdâretu'l-Ķur'ân ve 'Ulûmu'l-İslâmiyye, 1998.
- el-Leknevî, 'Abdulhay. *İbrâzu'l-Ğayyi'l-Vâkı' fi Şifâi'l-Ayy*. Pakistan: İdâretu'l-Ķur'ân ve 'Ulûmu'l-İslâmiyye, 1998.
- LuĶmân, Aḥtar Cemâl Muḥammed. "es-Seyyid Şiddîk Ḥasan Ḥân el-Ķannûcî ve Ârâuhu'l-İ'tikâdiyye ve MevĶifuhû min 'AĶîdeti's-Selef." Doktora Tezi, Ummu'l-Kura Üniversitesi, Riyâd, 1996.
- Mucâhid, Zekî Muḥammed. *el-A'lâmu's-Şarkıyye*. Beyrüt: Dâru'l-Ķarbi'l-İslâmî, 1994.
- en-Nedvî, Ebu'l-Ḥasen. *Şaḥsiyyât ve Kutub*. Beyrüt: Dâru's-Şâmiyye, 1990.
- Nûru'l-Ḥasen b. Şiddîk Ḥasan Ḥân. *et-ṬarîĶatu'l-Muṣlâ*. Tah. Saîd Muşâşe. Beyrüt: Dâru İbn Hâzm, 2000.
- Özcan, Azmi. "Şâh Cihân Begüm." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 38:252-253.
- Preckel, Claudia. "Wahhabi or National Hero? Siddiq Hasan Khan." *Isim Newsletter* 11:1 (2002):31.
- Rıdâ, Muḥammed Reşid. *Tefsîru'l-Ķur'âni'l-'Azîm*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mıṣrıyyetu'l-'Âmmetu li'l-Kutub, 1990.
- Tayfur, Sabĝatullah. "Siddik Hasan Han ve Tefsiri Fethu'l-Beyan." Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2018.
- Tayfur, Sabĝatullah. "Siddik Hasan Han'ın Taklide Karşı Duruşunun Kur'an'i Argümanları." *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6:11 (2019): 89-105.
- Wiktorowicz, Quintan. "Anatomy of the Salafi Movement." *Studies in Conflict & Terrorism* 29:3 (2006): 207-239.
- ez-Ziriklî, Ḥayruddîn b. Maḥmûd b. Muḥammed. *el-E'lâm*. Beyrüt: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2002.

